

Sanat ve Simgeselliğin Kökenleri Üzerine

1994'te Fransız mağaracılar tarafından keşfedilmesinden beri, güney Fransadaki Chauvet Mağarası'nın duvarlarından fırlayacakmış gibi duran muhteşem aslanlar, atlar ve gergedanlar dünyanın en eski mağara resimleri olarak kabul görüyor. Demir oksit ve kömür kullanılarak, ustalıklarla yapılmış bu adeta canlı çizimler, insanın sanatsal yeteneğinin 30.000 yıldan da geriye gittiğini gösteriyor. İlkçağ sanatı hakkındaki yayınların neredeyse tümünde sözü edilen bu resimler, sanatsal ifadenin kökenleri hakkında bize gerçekten ne söylüyor?

Chauvet Mağarası'nın duvarlarını meşalelerinin ışığında süsleyen tarihöncesi insanlar mağaraya geldiklerinde sanatsal dehaları zaten tam olarak gelişmişti. Bu nedenle, çoğu araştırmacı artık sanatın kökenlerinin antik dönemlerden kalma, en son keşfedilen resimlere ve heykellere dayandırılmayacağı konusunda hemfikir. En eski sanat eserlerinin bir kısmı büyük ihtimalle çağlar içinde yok oldu, büyük bir kısmı da hâlâ bulunmayı bekliyor. Arkeologlar eldeki bulguların nasıl yorumlanacağı konusunda anlaşamıyor. Bundan dolayı, araştırmacıların çoğu sanatın ilk defa ne zaman ortaya çıktığını araştırmak yerine, simgesel köklerini anlamak istiyor. Ne de olsa, sanat temel bir olgunun estetik ifadesidir: İster dilimizi oluşturan kelimeler, ister duyguları ileten armonik sesler, ister yapılaşlarından 30.000 sene sonra bulduklarında kâşiflerini gözyaşlarına boğan Chauvet Mağarası'ndaki çarpıcı resimler olsun, sanat bir anlam ileten simgeler oluşturmamızı sağlayan bilişsel bir yetidir.

Chauvet gibi sit alanları, bazı araştırmacılarca hâlâ 40.000 yıl önce modern insanın Avrupa'ya yerleşmesiyle başlayan "yaratıcılık patlamasının" canlı örnekleri olarak nitelendirilse de, giderek artan sayıda tarihöncesi araştırmacısı simgesel köklerimizi bunun daha da öncesinde, hatta bazı durumlarda Homo sapiens'in de atası olan türlerde arıyor. Modern insanın kökeni gibi, simgesel davranışın kökenleri de Afrika'da gibi görülüyor. Son dönemde yapılan kazılarda 100.000 yıldan hatta daha da öncesinden kalma özenle yontulmuş taş aletler, boncuklar ve demir oksit bulundu. Araştırmacılar hâlâ bu bulgulardan hangilerinin gerçekten simgesel ifadeyi gösterdiği üzerinde tartışıyor. Bununla birlikte, simgeselliğin yapı taşlarının sanatın tam anlamıyla gelişmesinden önce oluştuğu konusunda bir uzlaşma var. University College London'dan arkeolog Dietrich Stout "Boncuklardan ve sanattan bahsederken, aslında, kesinlikle simgesel düşüncenin ve iletişimin oluşumundan çok sonra, hem de muhtemelen çok çok sonra ortaya çıkan, simgesel ifade için gereken malzeme teknolojilerinden bahsediyoruz" diyor.

Science dergisinin 6 Şubat 2009 tarihli sayısında yayımlanan "On the Origin of Art and Symbolism" adlı makale, American Association for the Advancement of Science'dan (AAAS) izin alınarak Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviri, AAAS çalışanlarımızca yapılmamış ve kontrol edilmemiştir. Gerekli durumlarda makalenin AAAS tarafından yayımlanan İngilizce orijinal metnine başvurulabilir.

Londra Üniversitesi, Royal Holloway'den arkeolog Clive Gamble'ın bir kaç sene önce ifade ettiği şekliyle, önceleri simgeselliğin evriminin, bir elektrik düğmesine basılması gibi, hızla gerçekleştiği düşünülüyordu. Ancak Gamble, simgesel davranışın mağara resimlerinden çok önce ortaya çıktığını gösteren yeni verilerin ışığında, çok alıntılanan bu sözünün değiştirilmesi gerektiğini belirtiyor: "Artık bir loşlaştırıcı anahtarın çevrilmesi gibi, demek gerek."

Bilim insanları, simgesel davranışın ne zaman başladığını tam olarak bilirlerse, günün birinde soruların en zorunu yanıtlayabileceklerini ümit ediyorlar: Simgesel davranışın insanlara sağladığı evrimsel üstünlük neydi? Birçok araştırmacının düşündüğü gibi, simgeler, ilk insan kabilelerinin hayatta kalmasını ve üremesini sağlayan toplumsal yapıştırıcı işlevi mi gördü?

Venus mü, Cinsellik Simgesi mi, Çakıl Taşı mı?

1906'ta mizahçı ve sanat eleştirmeni Gelett Burgess, "Sanattan anlamam, ama neyi beğendiğimi bilirim" diye bir espri yapmıştı. Arkeologlar için, sanatı sanat olmayandan ayırt etmek hâlâ zor. Tan-Tan Venusü olarak bilinen 6 santimetre uzunluğundaki kuvarsiti ele alalım. 1999'da Fas'ta, 300.000 yıl ile 500.000 yıl arasında bir döneme ait olduğu düşünülen çok sayıda taş aletin çıktığı bir yerin yakınında bulunan bu taş, güdük kolları ve güdük bacakları olan bir insan figürünü andırıyor. Caulfield South'ta (Avustralya) serbest çalışan arkeolog Robert Bednarik, ilk insanlardan birinin taşı yontup bilerek insana benzetmeye çalıştığında ısrarlı. Eğer öyleyse, bu sanat eseri o kadar eski ki, yaklaşık 200.000 yıl önce Afrika'da ortaya çıkan kendi türümüz tarafından değil de atalarımızdan biri, belki de bazı antropologların modern insanın ve Neandertallerin ortak atası olduğunu düşündüğü, büyük beyinli H. Heidelbergensis tarafından yapılmış olmalı. Bu, sanatın Homo'nun dağarcığının çok çok eski bir parçası olduğu anlamına gelecektir. Bednarik 2003'te Current Anthropology'de yayımlanan Tan-Tan Venusü hakkındaki incelemesinde "Paleosanatın elimizdeki zaten az sayıdaki ilk dönem örneklerini göz ardı ederek, kısa açıklamalarla geçiştirerek ya da reddederek bu bilim dalına hizmet etmiş olmuyoruz" diyordu.

Ama birçok arkeolog konuya kuşkuyla yaklaşarak taşın insan figürünü andırmasının bir rastlantı olabileceğini savunuyor. Tan-Tan "figürü" tartışması, 1981'de Golan Tepeleri'ndeki Berekhat Ram'da çıkarılan daha küçük bir taş hakkındaki benzer tartışma-

yı hatırlatıyor. Bazı arkeologlar 250.000 yıllık bu objenin bir kadını andırdığını söylese de, diğerleri doğal etkenler tarafından şekillendirildiğini, zaten daha çok da penguene ya da erkek cinsel organına benzediğini söylüyor. Mikroskopla yapılan kapsamlı bir çalışmayla, Berekhat Ram'da bulunan objenin (kimilerinin "baş" ve "kollar" olduğunu kabul ettiği) özelliklerinin gerçekten de alet kullanılarak yapıldığı sonucuna varıldıktan sonra bile, birçok araştırmacı bu cisim bir sanat eseri olarak kabul etmemiştir. Bazılarına göre, ortada simgesel bir davranış olduğunun söylenebilmesi için, o simgenin herkes tarafından anlaşılan bir anlamı olduğunun ve insan toplulukları tarafından paylaşıldığının kanıtlanması gerekiyor. Örneğin Avrasya'da pek çok yerde bulunan, 30.000 sene öncesinden kalma kemikten ve taştan yapılmış yüzlerce "Venus heykelciği" hünerli eller tarafından yapılmış ve hepsinde de ortak bir motif var. Çoğunluk tarafından sadece simgesel bir ifade olarak değil, tam anlamıyla sanatsal objeler olarak nitelendiriliyorlar.

Birçok araştırmacı Tan-Tan ve Berekhat Ram objeleri gibi nadir olan, başka bir örneği daha olmayan buluntuları simgesel davranış örnekleri olarak nitelendirmekte gönülsüz. Pennsylvania Üniversitesi'nden antropolog Philip Chase "İlk insanın bir benzerlik görmüş olabileceğini düşünebilirsiniz, ama objenin hâlâ hiçbir simgesel anlamı olmayabilir" diyor. Colorado Üniversitesi'nden (Colorado Springs) antropolog Thomas Wynn de aynı fikirde: "Başka bir örneği daha olmayan bir objeyse, sayılmaz. Kimseye bir mesaj vermez."

Hayal Gücünün Aletleri

Arkeolojik kayıtlardaki ilk simgesel mesajları saptamanın ne kadar zor olduğu bilindiğinden, bazı araştırmacılar benzer bilişsel yetiler gerektiren, örneğin alet yapımı gibi davranışları araştırmayı tercih ediyor. Charles Darwin de alet yapımı ile simgesel davranışın belki de en gelişmiş formu olan dil arasında evrimsel bir paralellik görmüştü. Darwin İnsanın Türeyişi adlı eserinde "Nasıl ses çıkarmamızı sağlayan organlar konuşmak için uyum göstermişse, çakmak taşından en kaba aleti yontmak için de bu iş için uyum göstermiş, çok becerikli bir çift el gerekir" der.

Birçok araştırmacıya göre, hem ince işlenmiş aletler yapmak hem de simge kullanmak, soyut bir kavramı zihinde tutma becerisi gerektirir; alet yapma örneğinde buna bir de ham maddenin üzerine, soyut bir zihinsel şablona dayanan, önceden düşünülmüş bir şeklin "uygulanması" eklenir. Wynn ve diğer ara-

Borgrove Profesi

Taştaki Simetri

Bazı taş aletlerin yapılması için önce görüntüsünün zihinde canlandırılması gerekir.

EVRİM: Gelecek 200 Yıl

David Dilcher
Darwin'in zamanında, çiçekli bitkilerin fosil kayıtları evrim işaretleri göstermiyor gibiydi, o nedenle Darwin bu bitkilerin kökenini "berbat bir gizem" olarak nitelendirmişti. Araştırmacıların bu durumu düzeltmesi için felsefi bir kayma gerekti. Eski nesil paleobotanikçiler, fosil bitkileri çok benzedikleri yaşayan cinsler arasında ele alırken, biz bugün analizimizi ayrıntılı morfolojik özelliklerin dikkatle gözlenmesine dayandırıyoruz. Bunun sonucunda elimizde, soyu tükenmiş pek çok sınıfı da içeren çiçekli bitkilere ait ve Darwin'i de çok memnun edecek, yeni yeni ortaya çıkan bir fosil kaydı var.

David Dilcher, Paleobotanikçi, Florida Doğal Tarih Müzesi (Gainesville)

tırmacılar, bilinen en eski aletlerin yapımında böyle bir yeteneğin muhtemelen gerekmemiş olduğunu söylüyor. 2,6 milyon yıl öncesine tarihlenen bu en eski aletler, genellikle ikiye ayrılıp daha sonra keskinleştirilerek basit kesici ve kazıyıcı gereçler haline getirilmiş taşlar.

Sonraları, yaklaşık 1,7 milyon yıl önce Afrika'da, Acheulean el baltaları adı verilen, büyük, damla şeklinde aletler ortaya çıktığı görülüyor. Muhtemelen H. erectus tarafından büyük bir olasılıkla bitki kesmek ve hayvan kesmek amacıyla yapılmış bu aletlerin şekilleri aletten alete farklılık gösteriyor. Arkeologlar bu aletlerin ilk örneklerinin yapımının soyut bir zihinsel şablon gerektirip gerektirmediği konusunu tartışıyor. Ama 500.000 yıl kadar öncesine gelindiğinde ilk insanlar, Wynn ve diğerlerinin zihinsel şablona dayalı uygulamanın açık örnekleri olduğunu savunduğu, daha simetrik, Geç Acheulean aletleri yapıyordu. Hatta bazı arkeologlar, beceriyle yontulmuş bu el baltalarının simgesel anlamları olduğunu, örneğin itibar göstergesi olmak ve hatta karşı cinsin ilgisini çekmek gibi işlevlerinin olduğunu savunuyor.

Yarım milyon yıl noktası aynı zamanda H. Erectus'tan daha büyük bir beyne sahip olan H. Heidelbergensis'in gelişiminin de habercisiydi. Bundan kısa bir süre sonra, Afrikalı atalarımız, çevrelerinden daha fazla faydalanmalarını ve tahminen hayatta kalmalarını ve üremelerini sağlayan, ince ince işlenmiş bıçaklar ve sivri mızrak uçları gibi çok çeşitli aletler yapmaya başladı. Arkeologlar bu aletleri Orta Taş Çağı teknolojisi olarak nitelendiriyor; yapımlarında zihinsel şablonlara gereksinim duyulduğu konusunda hemfikirler. "Bu aletler bize hominid dünyasının değişmekte olduğunu söylüyor" diyor Wynn.

Zamanda ilerledikçe, insanların daha gelişmiş aletler hayal etme ve yapma becerisi kazanmış görüldüğünü, yani hayatta kalma savaşında evrimsel üstünlüklerini artırdıklarını anlıyoruz. Örneğin, 260.000 sene öncesine gelindiğinde, bugünkü Zambiya'daki Twin Rivers kıyılarında yaşayan ilk insanlar, karmaşık bir aletin bitmiş halini hayal edip değişik parçalarını kademeli olarak bir araya getirebiliyordu. Geride, ustalıklı yontulmuş bıçaklar ve genellikle bir kenarı körleştirilmiş ya da büyük olasılıkla tahtadan ya-

pılmış saplara takılabilecek gibi şekillendirilmiş aletler bıraktılar. Saplı aletler denilen bu aletler, daha yeni kazı alanlarında bulduklarında simgesel davranışın kanıtları olarak kabul görmüştür. Cape Town'daki (Güney Afrika) Iziko Müzesi'nden arkeolog Sarah Wurz "Taş alet yapımında böyle bir esnekliğe sahip olmaları, onları yapan insanların simgeleştirme yetisi olduğunu gösterir" diyor.

Schöningende (Almanya) çıkarılan 400.000 yıllık meşhur tahta mızrakları yapmak için de muhtemelen benzer bilişsel yetiler gerekliydi. Yakın zamanda yapılmış bir çalışma, bu mızrakların yaratıcılarının -belki de H. Heidelbergensis ailesinin üyeleri- ağaçlardan el baltasıyla dal kesmek, mızrakları ince ve yassı taş parçalarıyla yontmak gibi önceden planlanmış en az sekiz aşamayı, bir kaç güne yayılan bir sürede gerçekleştirdiğini gösterdi.

Karmaşık alet yapımının ve simgesel düşünmenin benzer bilişsel yetiler gerektirdiği düşüncesine değişik bir alandan da destek geliyor: Beyin görüntüleme çalışmaları. Stout'un ekibi, hepsi de taş yontma konusunda becerikli olan üç arkeologun beyinlerini, Acheulean öncesi ve Geç Acheulean dönemi aletleri yaparlarken, pozitron emisyon tomografisiyle (PET) taradı. Ekibin geçtiğimiz sene yayımladığı makaleye göre, bu iki döneme özgü yöntemler kullanılırken arkeologların beyinlerinin görsel ve motor bölgeleri etkinleşiyordu. Ama dille bağlantılı olan devreler sadece Geç Acheulean dönemine özgü aletlerin yontulması sırasında etkinleşiyordu.

Chris Henslow - April Nowell

Ne gözle baktığına bağlı
Arkeologlar bu yontulmuş taşın bir kadını temsil edip etmediğini tartışıyor.

EVRİM: Gelecek 200 Yıl

Helena Cronin
Evrim kuramında hangi gediklerin kapatılması gerektiğini değil, evrim kuramının hangi gedikleri kapaması gerektiğini sorun. Çünkü evrim kuramı yaşayan her şeyi -özellikle kendimizi- anlamamızın anahtarıdır. İnsan doğasını bilimsel olarak anlamamızın tek yoludur. Dolayısıyla sosyal bilimlere ve böylece toplumsal meseleleri, politika oluşturmayı ve dünyadaki yerimize ilişkin bakışımızı da dönüştürmelidir.

Helena Cronin, Müdür Yardımcısı,
Doğa ve Toplum Bilimleri Felsefesi Merkezi,
London School of Economics

Beni Kırmızıya Boya

Twin Rivers'da simgesel davranışın başlangıcına işaret eden sadece aletler değil. Orada yaşamış ilk insanlar arkalarında, bazıları sit alanından uzakta bulunan, en az 300 topak demir oksit ve adeta bir renk tayfi oluşturan pigmentler bırakmış: Sarı, kırmızı, pembe, kahverengi, mor ve mavi-siyah. Birleşik Krallık'taki Liverpool Üniversitesi'nden kazibilimci Lawrence Barham, pek kanıt olmasa da demir oksitin vücutların boyanmasında kullanıldığını düşünüyor. Çoğu arkeolog, nasıl günümüz insanı giysileri ve takılarıyla sosyal aidiyetini ve kendi kişisel özelliklerini ifade ediyorsa, ilk insanların da kişisel takılar, örneğin boncuktan yapılmış kolyeler takarak ve vücut-

larını boyayarak sosyal kimliklerini, örneğin ait oldukları grubu simgesel olarak ifade ettiği konusunda anlaşıyor.

Twin Rivers verileri bir fikir verse de, demir oksit gerçekten nasıl kullanıldığını bilmek zor. Atina'da yaşayan demir oksit konusunda uzman Watts, vücut süslemesi için gerektiği şekilde, demir oksitin toz haline getirilmesi işlemi yapıldığına dair pek veri olmadığını belirtiyor. Johannesburg'daki (Güney Afrika) Witwatersrand Üniversitesi'nden arkeolog Lyn Wadley, toz haline getirilmiş demir oksitin bir de faydacı bir özelliği olabileceğini belirtiyor. Yeni yapılan deneyler, dövülerek toz haline getirilmiş demir oksitin hayvan derisi tabaklamak, taş aletleri kemik ya da tahta saplara tutturmak ve hatta deriyi sivrisineklerden korumak için kullanılabileceğini gösteriyor.

"300.000 sene önce insanların demir oksiti nasıl kullandığı hakkında bir fikrimiz yok" diyor Wadley. O dönemde demir oksiti kullananlar modern insanlar değil de çok eski atalarımız olduğundan, bazı uzmanlar bu insanlara simgesel kavrayış atfedilmesi konusunda tedbirli davranıyor.

Buna rağmen birçok arkeolog, türümüz H. sapiens'in 75.000 yıl ve hatta daha da önce belirli simgeler yarattığını ve kullandığını kabul ediyor. Çeşitli sit alanlarında, örneğin Güney Afrika'daki Blombos Mağarası'nda, insanların arkalarında bıraktığı gelişmiş aletler, incelikle işlenmiş kemik uçlar, salyangoz kabuğundan yapılmış delikli boncuklar ve üzerlerine soyut desenlere benzeyen şekiller oyulmuş kırmızı demir oksit parçaları bulunmuş. Sadece bu alanda, birçok arkeologun simgesel davranışı tanılamayı kolaylaştırıcı unsurlar olarak nitelendirdiği öğeler bir araya geliyor. Science'ta (30 Ocak, s. 569) yayımlanan bir çalışmada, Blombos ekibi 100.000 sene öncesine ait katmanlarda oyulmuş kırmızı demir oksit bulduklarını bildiriyor.

Bu dönemde Afrika'nın dışına çıkan modern insanın da simgesel davranış göstermiş olabileceği konusunda başka ipuçları da var. İnsanlar, İsrail'deki Skhul kaya sığınağında, bazılarınca kişisel takı olarak nitelendirilen 100.000 yıllık kabuk boncuklar bırakmış (Science, 23 Haziran 2006, s. 1731). Kaya sığınağın yakınındaki 92.000 yıllık Qafzeh Mağarası'nda modern insan belirgin şekilde kırmızıyı tercih etmiş: Arkeologlar insanların gömülmesiyle ilişkilendirilen 71 kırmızı demir oksit parçasını incelemiş. Bazı araştırmacılar, tarihte dünyanın her yerindeki kültürlerde kırmızının evrensel bir önemi olduğunu ve ilk insanın kırmızı demir oksit toplamak için çok uğraştığını belirterek, bunun "renk simgeselliği"nin ilk örneklerinden olduğunu savunuyor. Storrs'daki Connec-

Chris Henshaw - Francesco Deniro

ticit Üniversitesi'nden antropolog Sally McBrearty "Kırmızı rengin çok eski dönemlerden beri simgesel bir kategoride yer aldığına dair ikinci dereceden çok kuvvetli kanıtlar var" diyor.

Renkli demir oksit, gelişmiş aletler ve boncuklar birçok araştırmacıyı simgeselliğin yapı taşlarının en azından 100.000 yıl, hatta belki de daha önce ortaya çıktığına ikna etmiş. Ama neden? Simge kullanımının doğal seçimde atalarımıza sağladığı üstünlükler nelerdi?

Bazı bilim insanlarına göre, bu sorunun cevabı çok basit, özellikle de simgesel iletişimin en gelişmiş biçimi olan dil söz konusu olduğunda. Detaylı ve somut bilginin yanı sıra soyut kavramları iletebilme yetisi, ilk insanların sadece bizim türümüze özgü bir şekilde işbirliği yapmalarını ve geleceği planlamalarını mümkün kıldı; böylece zor zamanlarda hayatta kalma şansları arttı, iyi zamanlarda da üreme başarıları. Berkeley'deki California Üniversitesi'nden doğabilimci antropolog Terrence Deacon, "Simgesel Türler: Dil ve Beynin Birlikte Evrimi" (The Symbolic Species: The Coevolution of Language and the Brain) adlı yankı uyandıran kitabında "İnsanın toplumsal yapılanmasının ve uyumunun hangi yönü dilin evrimleşmesinden fayda sağlamazdı ki?" diye soruyor. Deacon, bu üstünlüklerden bazılarını sıralıyor: Av organize etme, yiyecek paylaşımı, alet yapımını öğretme, geçmiş deneyimleri paylaşma ve çocuk yetiştirme. Nitekim birçok araştırmacı, yeni ortamları keşfetmek ve iklim değişiklikleriyle başa çıkmak zorunda olan ilk insan gruplarını bir arada tutan şeyin simgesel iletişim olduğunu öne sürüyor.

Sanat ve simgesel davranışın sözel olmayan başka biçimleri de, kelimelerle anlatılması zor ya da olanaksız anlamları ifade ederek, bu bağları güçlendirmede kilit rol oynamış olabilir. Bu anlamda, müzik de dahil sanatsal ifade, en güçlü olanın hayatta kalmasına katkıda bulunmuş olabilir. En etkili simgeler, mesajlarını en güçlü şekilde iletenler olduğundan, bu aynı zamanda büyük sanatın üzerimizde neden bu kadar büyük bir duygusal gücü olduğunu da açıklayabilir. Görünen o ki Chauvet Mağarası'nın ressamı da bunu çok iyi anlamış.

Simgesel başlangıçBazı bilim insanları 77.000 yıllık üzeri kazılı bu objenin onu yapan kişinin simgesel davranış becerisini gösterdiğini ileri sürmüştür.